

واکاوی نظریه هدف‌مندی ترجمه از منشور نظریه نظام‌های اجتماعی لومان

بهزاد قنصولی (دانشیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی دانشگاه فردوسی مشهد)

ghonsooly@yahoo.com

علیرضا جمالی منش (عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات انگلیسی،

دانشگاه دریانوردی و علوم دریایی چابهار، نویسنده مسؤل)

alireza.jamalimanesh@gmail.com

چکیده

یکی از رویکردهای تأثیرگذار بر حوزه مطالعات ترجمه نقش‌گرایی است. نمود اصلی رویکرد نقش‌گرایی را در نظریه هدف‌مندی ترجمه می‌توان دید. هدف این پژوهش، بررسی تطبیقی اجزای نظریه هدف‌مندی ترجمه از دیدگاه نظریه نظام‌های اجتماعی نیکلاس لومان است. بررسی‌های انجام شده در این نوشتار حاکی از این هستند که نظام ترجمه نه تنها نظامی متمایز، خودارجاع و دگرارجاع است، بلکه دارای بستر عملیاتی، پیوند ساختاری و رسانه ارتباطی نمادین مخصوص به خود است. پایبندی مترجم به نیازها و انتظارات مخاطبان و خرده نظام‌های گوناگون جامعه مقصد به معنای حاشیه‌ای بودن نقش و پایگاه اجتماعی مترجمان نیست، بلکه به نقش خرده نظام ترجمه و ارتباط آن با سایر خرده نظام‌های اجتماعی مرتبط است. فلسفه وجودی ترجمه - به عنوان یک نظام اجتماعی - در گروی برقراری ارتباط میان فرهنگ‌ها و زبان‌های مختلف است. با بهره‌گیری از چشم‌انداز و بن‌نگره ارائه شده در نظریه نظام‌های اجتماعی لومان، می‌توان به انتقادهای مخالفان نظریه هدف‌مندی ترجمه پاسخ گفت و نقش و جایگاه حقیقی نظام ترجمه را در ارتباط با سایر خرده نظام‌های اجتماعی، بهتر درک کرد. **کلیدواژه‌ها:** نقش‌گرایی، نظام‌های اجتماعی، نظام ترجمه، نظریه هدف‌مندی ترجمه.

مقدمه

نقش‌گرایی¹ یکی از رویکردهای تأثیرگذار در حوزه مطالعات ترجمه است. این رویکرد، که معطوف به هدف ترجمه است، نخستین بار در دهه هشتاد از سوی نقش‌گرایان آلمانی مطرح شد. نظریه‌های

1- functionalism

نقش گرا، بر نقش کنشگران درگیر در بازار ترجمه تأکید می‌کنند. از همین روی، این نظریه‌ها را می‌توان در گروه نظریه‌های جامعه‌شناختی ترجمه جای داد؛ چرا که این نظریه‌ها توجه خود را به جای متن، بر میانجیان درگیر در فرایند آفرینش متن متمرکز می‌کنند (وولف، 2007، ص 11).

نمود رویکرد نقش‌گرایی را در نظریه هدف‌مندی ترجمه^۱ می‌توان دید. این نظریه نخستین بار از سوی ورمیر ارائه شده است (پیم، 2007، ص 39). در آغاز دهه هشتاد، نظریه هدف‌مندی ترجمه، خواستار گزینش رویکردی نقش‌مدارتر به ترجمه شد (لمبرت، 2006، ص 116). نظریه هدف‌مندی ترجمه مثل نظریه‌های نظام چندگانه و مطالعات توصیفی ترجمه رویکردی اجتماعی-فرهنگی نسبت به ترجمه دارد (هانگ، 2005، ص 8).

پیرامون نظریه هدف‌مندی ترجمه بسیار سخن گفته شده است. در سال‌های اخیر، پژوهش‌های بسیاری در حوزه‌های مختلف مطالعات ترجمه بر مبنای این نظریه انجام شده است. اسکوپوس وازه‌ای یونانی، و به معنای هدف، است. این واژه نخستین بار در دهه 1970 میلادی از سوی هانس ورمیر مطرح شد. اسکوپوس در نظریه ورمیر به معنای «هدف ترجمه» و یا «هدف فرایند ترجمه» است (ماندی، 2001، ص 78). از دیدگاه ورمیر (2004)؛ هدف ترجمه، برآوردن نیازها و انتظارات خوانندگان فرهنگی مقصد است. ورمیر این نیازها و انتظارات را، اسکوپوس می‌نامد (اسنل-هورنبی، 2006، ص 51).

نیاز به نظریه هدف‌مندی ترجمه از نیمه دوم قرن بیستم به تدریج احساس شد. در این دوره بود که مترجمان، بیش از پیش، به ترجمه‌ی غیرادبی روی آوردند. در نظریه هدف‌مندی ترجمه، به ترجمه به چشم فرایند رمزگردانی^۲ نگریسته نمی‌شود. ترجمه کنشی انسانی است که برای رسیدن به هدفی خاص انجام می‌شود. به باور ورمیر، نیازهای متن مقصد، اهداف و راهبردهای ترجمه را تعیین می‌کند (شافرنر: 2001، ص 234-238).

بر اساس نظریه هدف‌مندی ترجمه، مهم‌ترین مسأله در ترجمه، هدف مترجم و کارکرد متن ترجمه شده زبان مقصد است. این نظریه، تفاوت‌های زیادی با نظریه‌های متن‌مدار دارد. آنچه موجب تفاوت نظریه هدف‌مندی ترجمه از نظریه‌های پیشین می‌شود، چرخش مطالعات ترجمه به سوی

1- Skopos theory
2- Codification

فرهنگ است. از نگاه گنتزler، دو تحول عمده در نظریه‌های ترجمه در دو دهه اخیر به قرار زیر است: الف) حرکت از محوریت متن مبدأ به محوریت متن مقصد (یا به تعبیر ورمیر از تخت به زیر کشیدن متن اصلی) (پرانچ، 2007: 40)؛ ب) حرکت مدل‌های آموزش ترجمه به سوی عوامل فرهنگی-زبانی (بسنیت، 2009، ص 40).

به باور ورمیر، ترجمه کنشی است در جهت دست یافتن به یک هدف خاص. این هدف همیشه یکسان نیست. هدف ترجمه الزاماً برقراری تعادل میان متن اصلی و متن ترجمه نیست. هدف ترجمه از طریق مذاکره و گفت و گو میان کنشگران گوناگون درگیر در فرایند ترجمه تعیین می‌شود. ورمیر، سفارش ارائه شده از سوی مشتری را عاملی کلیدی می‌داند (آرمسترانگ، 2005، ص 44).

بر اساس نظریه هدف‌مندی ترجمه، روند تصمیم‌گیری مترجم بر مبنای هدف ترجمه استوار است. این گفته به معنای فاصله گرفتن ترجمه از متن اصلی و اهداف نویسنده متن اصلی است. از همین روی، نظریه هدف‌مندی ترجمه بیشتر در مورد متون فنی و تخصصی و یا متون خبری قابل اعمال است و در مورد متون دینی و یا حقوقی (که انتقال اجزای زبانی و مفاهیم متن اصلی در آنها اولویت دارد) کمتر به کار گرفته می‌شود (بیلسا و بسنت، 2009، ص 8).

نظریه هدف‌مندی ترجمه در حوزه مطالعات ترجمه با استقبال گسترده‌ای مواجه شده است؛ از این رو بسیاری از پژوهشگران برای واکاوی آثار گوناگون ترجمه شده از این نظریه بهره گرفته‌اند. کریستین نورد (2005)، با استفاده از این نظریه، ترجمه‌های انجام شده از کتاب عهد جدید را بررسی کرده است. جینگ و سوژن، پژوهشگران چینی (2008) نیز، برای بررسی آثار ترجمه شده در حوزه جهانگردی، از این نظریه سود برده‌اند.

به رغم استقبال گسترده ترجمه پژوهان از نظریه هدف‌مندی ترجمه، برخی از پژوهشگران فعال در حوزه مطالعات ترجمه این نظریه را مورد انتقاد قرار داده‌اند. در بخش سوم این نوشتار، دیدگاه‌های مخالفان این نظریه و استدلال‌های آنان را به تفصیل بررسی خواهیم کرد. به باور مخالفان نظریه هدف‌مندی ترجمه این نظریه با اصول اخلاقی و پیشه‌گانی حرفه مترجمی در تضاد است؛ چرا که در این نظریه مترجمان خود را کمتر به متن اصلی پایبند می‌دانند و بر اساس نیازها و انتظارات مخاطبان خود در فرهنگ مقصد عمل می‌کنند.

نکته مهمی که نباید از نظر دور داشت این است که نظریه هدف‌مندی ترجمه، سؤالات بی‌شماری در زمینه هویت، شأن و پایگاه اجتماعی مترجمان برانگیخته است. این نکته از آن جهت حائز اهمیت است که برخی از پژوهشگران در پژوهش‌های خود کوشیده‌اند و جهه‌ی مترجمان را مخدوش کنند و استقلال فکری و هویت آنان را زیر سؤال ببرند.

هدف این پژوهش، بررسی تطبیقی اجزای نظریه هدف‌مندی ترجمه از دیدگاه نظریه نظام‌های اجتماعی نیکلاس لومان است. در این نوشتار، در گام نخست، نگاهی گذرا به نظریه هدف‌مندی ترجمه و دیدگاه‌های حامیان و منتقدان این نظریه خواهیم داشت. در گام دوم، نظریه نظام‌های اجتماعی لومان و مفاهیم کلیدی آن را شرح خواهیم داد. در گام سوم، پیوند میان اجزای نظریه‌ی هدف‌مندی ترجمه و مفاهیم نظریه نظام‌های اجتماعی لومان را بررسی می‌کنیم و می‌کوشیم جایگاه خرده نظام ترجمه و کنش‌های متقابل این خرده‌نظام با سایر خرده‌نظام‌های جامعه را تبیین نماییم. در پایان نیز تلاش خواهیم کرد از رهگذر نظریه نظام‌های اجتماعی لومان از نظریه هدف‌مندی ترجمه دفاع کنیم و از هویت و جایگاه مترجمان دیدگاهی متفاوت به دست دهیم.

نظریه هدف‌مندی ترجمه

نظریه هدف‌مندی ترجمه، بخشی از نظریه کنش ترجمه‌ای¹ است. در این نظریه، ترجمه یکی از گونه‌های خاص کنش ترجمه‌ای و مبتنی بر متن مبدأ است (هلز-مانتاری، 1984، ص 42؛ نورد، 1988، ص 31). تمامی اشکال گوناگون کنش ترجمه‌ای، و در نتیجه خود ترجمه را، می‌توان نوعی کنش قلمداد کرد. هر کنشی هدفی دارد. «اسکوپوس» واژه‌ای تخصصی است که بر هدف ترجمه دلالت می‌کند. افزون بر این، هر کنش نتایجی به دنبال دارد، به خلق شرایطی جدید می‌انجامد و یا پدیده‌ای جدید به وجود می‌آورد. کنش ترجمه‌ای به آفرینش متن مقصد منجر می‌شود. فرآورده فرایند ترجمه، متن ترجمه شده است (ورمیر، به نقل از ونوتی، 2004: 221).

در کنش ترجمه‌ای مترجم در برابر کنش‌های خود مسئول است. مسئولیت پیشبرد کنش ترجمه‌ای و تولید فرآورده نهایی بر عهده مترجم است؛ در نتیجه مترجم هدف ترجمه و راهکارهای انجام ترجمه را

1- Translational action theory

از نگاه خود تعریف می‌کند (ورمیر، به نقل از ونوتی، 2004: 222). بدین ترتیب، می‌توان چنین نتیجه گرفت که یکی از اهداف نظریه هدف‌مندی ترجمه، ارتقای شأن و منزلت اجتماعی مترجمان و بها دادن به دیدگاه‌ها و نظرات آنان در مقام میانجیان فرهنگی است.

یکی از جنبه‌های مهم کنش ترجمه‌ای، نگرش جدید مترجم به جایگاه متن اصلی در فرایند ترجمه است. مترجم باید سایر مترجمان و افکار عمومی را از این جایگاه جدید آگاه سازد (همان، ص 222). مترجمان باید بکوشند تمرکز افکار عمومی و دیگر مترجمان بر متن اصلی را کاهش دهند و توجه آنها را به سوی کنش ارتباطی ترجمه جلب کنند.

در کنش ترجمه‌ای به مترجم به چشم یک فرد متخصص و خیره‌نگریسته می‌شود. مشتریان به دانش و تخصص مترجم نیازمند هستند و از همین روی به مترجم مراجعه می‌کنند. کنشگران درگیر در فرایند ترجمه، با مترجمان مشورت و در روند تصمیم‌گیری‌های خود از دیدگاه‌های آنان استفاده می‌کنند (همان، ص 222). بدین ترتیب، مترجمان مجال می‌یابند تا برای برقراری ارتباط فرهنگی و گزینش راهبردی مناسب برای نوآفرینی متن مبدأ در زبان مقصد از دانش خود بهره‌گیرند.

مترجمان مورد اعتماد جامعه هستند؛ چرا که به زیر و بم کار خود آشنا هستند و دانش آنها نسبت به موضوع کار خود از دانش سایر افراد بیشتر است. مترجمان در نقش میانجیان فرهنگی، فرهنگ‌های گوناگون را به هم پیوند می‌دهند. اهمیت پایگاه اجتماعی مترجمان نیز از همین امر ناشی می‌شود. مترجم - از طریق مذاکره با مشتریان - روند پیشبرد طرح ترجمه یک اثر را ترسیم می‌کند. مترجم و مشتریان گاهی اوقات برای یافتن یک راه‌حل مناسب برای ترجمه یک اثر، مدت‌ها با یکدیگر گفت و گو می‌کنند (همان، ص 223).

هدف‌مندی ترجمه

متن مبدأ بر اساس شرایط خاص حاکم بر زبان و فرهنگ مبدأ نوشته می‌شود. از همین روی، مترجم - در نقش میانجی فرهنگی - باید نقش خاصی را که متن ترجمه شده قرار است در فرهنگ مقصد ایفا کند مد نظر قرار دهد. گاهی اوقات نویسنده متن اصلی می‌کوشد متنی با کارکردهای فرافرهنگی خلق کند؛ با وجود این، ناآشنایی او با اصول حاکم بر ارتباطات میان فرهنگی موجب می‌-

دوم

شود تا متن اصلی نتواند به اهداف فرافرهنگی خود دست یابد. از همین روی، یکی از وظایف اصلی مترجم نوآفرینی متن مبدأ در بافت فرهنگی زبان مقصد است (همان، ص 223).

وظیفه مترجم، برقراری ارتباط میان فرهنگی است. بنابراین، ترجمه فقط رمزگردانی نیست. از طریق رمزگردانی صرف نمی توان متنی متناسب با معیارها و اصول حاکم بر زبان و فرهنگ مقصد به دست داد. متن اصلی برای خوانندگان جامعه مبدأ نوشته شده، حال آنکه متن مقصد معطوف به خوانندگان جامعه مقصد است. اعتبار ترجمه در گرو همخوانی آن با نیازهای خوانندگان متن مقصد است (همان، ص 224).

مترجم بر اساس هدفی که از پیش برای متن ترجمه شده در زبان و فرهنگ مقصد در نظر گرفته شده است، تعیین می کند که آیا شکل و نقش متن اصلی اساساً برای عرضه به فرهنگ مقصد مناسب است یا خیر. بنابراین، مترجم باید میزان انسجام بینامتنی موجود میان متن مبدأ و متن مقصد را تعیین کند. ماهیت رابطه موجود میان متن اصلی و متن ترجمه شده بر مبنای هدف ترجمه تعیین می شود. البته نکته مهمی که نباید از نظر دور بداریم این است که پایبندی به اسکوپوس، الزاماً به معنای پایبندی به انتظارات فرهنگ مقصد نیست. گاهی اوقات هدف مترجم از ترجمه یک متن، بازآفرینی دقیق سبک و نحو متن اصلی در زبان مقصد است (همان، ص 223) تصمیم گیری های مترجم در جریان فرایند ترجمه مبتنی بر هدفی است که از پیش برای متن ترجمه شده در زبان و فرهنگ مقصد در نظر گرفته شده است.

کنش ترجمه ای، نوعی کنش رفتاری است. مترجم باید برای کنش های خود توضیحات قانع کننده ای داشته باشد. دلیل کنش ترجمه ای، همان هدف ترجمه است. دلایل کنش ترجمه ای را می توان در قالب هدف ترجمه بیان کرد. میان علت ترجمه و دلیل ترجمه تفاوتی ظریف وجود دارد. مترجم، فرایند ترجمه را بر مبنای دلیلی خاص - که همان هدف ترجمه است - به پیش می برد. از همین روی، کنش وی کنشی هدفمند است (همان، ص 224).

چند و چون سفارش ترجمه یک اثر^۱

ترجمه، کنشی ارادی است که بیشتر اوقات بر اساس سفارش مشتریان انجام شود. سفارش، به معنای دستورالعمل چگونگی انجام کنش است. سفارش ترجمه یک اثر ممکن است ناشی از انگیزه‌های شخصی خود مترجم و یا ناشی از انگیزه‌ها و نیازهای مشتریان و مبتنی بر سفارش آنها باشد. امروزه بسیاری از سفارش‌ها معمولاً به صورت آشکار مطرح می‌شوند (لطفاً این متن را ترجمه کنید)؛ با وجود این، بیشتر اوقات از نحوه سفارش و شرایط حاکم بر فرایند سفارش ترجمه یک اثر می‌توان به اهداف و مخاطبان سفارش‌دهنده پی برد (همان، ص 229).

سفارش ترجمه یک اثر شامل دو بخش اساسی است: هدف ترجمه و شرایط چگونگی انجام ترجمه (میزان دستمزد افراد درگیر در فرایند ترجمه و بازه زمانی تعیین شده برای انجام ترجمه). مترجم و سفارش‌دهنده باید جزئیات مربوط به هدف و شرایط انجام ترجمه را از طریق مذاکره دقیقاً تعیین کنند؛ چرا که در بسیاری از موارد، سفارش‌دهنده شناخت صحیحی از فرایند ترجمه و شرایط حاکم بر آن ندارد. سفارش‌دهندگان و افراد درگیر در فرایند ترجمه باید به توافق حاصل شده پایبند باشند (همان، ص 230).

نقدهای مطرح شده درباره نظریه هدف‌مندی ترجمه

هر کنشی هدفمند نیست.

یکی از نقدهای مطرح شده درباره نظریه هدف‌مندی ترجمه این است که هر کنشی هدفمند نیست. این نقد به عرصه ترجمه متون ادبی مرتبط است. منتقدان نظریه هدف‌مندی ترجمه بر این باورند که بسیاری از آثار ادبی به صورت فی‌البداهه و شهودی آفریده می‌شوند. به سخن دیگر، نویسنده یا آفریننده اثر ادبی، پیش از آفرینش اثر، هیچ هدف خاصی ندارد. ورمیر، در پاسخ به این نقد، بی‌هدف بودن اثر ادبی را زیر سؤال می‌برد. از دیدگاه وی، این مسأله که آفریننده اثر ادبی یا مترجم ادبی به هدف خود اشاره نمی‌کند، به معنای بی‌هدف بودن کنش وی نیست. او یا از هدف کنش خود آگاه نیست و یا تمایلی به ابراز آن ندارد (همان، ص 224).

1- The translation commission

هر ترجمه‌ای هدفمند نیست

نقد دیگری که به نظریه هدف‌مندی ترجمه وارد می‌شود این است که بسیاری از ترجمه‌ها بدون سفارش مشتری و صرفاً بنا به خواست و علاقه شخصی مترجم انجام می‌شوند. به بیان دیگر، مترجم همیشه در پی تأمین نیازها و مطالبات سفارش دهنده نیست. ورمیر، در پاسخ به این نقد، خاطر نشان می‌کند که اسکوپوس یا هدف ترجمه، الزاماً به سفارش دهنده مربوط نمی‌شود. گاهی نیز انگیزه‌های شخصی مترجم او را بر آن می‌دارد تا یک اثر خارجی را در زبان خود، نوآفرینی کند. بر اساس تعریف ورمیر، انگیزه‌ی شخصی مترجم نیز، به خودی خود، نوعی اسکوپوس قلمداد می‌شود (همان، ص 226).

تمایز میان مفهوم انتزاعی متن و نمود عینی آن

نقد دیگری که درباره نظریه هدف‌مندی ترجمه مطرح شده این است که میان مفهوم انتزاعی متن و نمود عینی آن تفاوت‌هایی وجود دارد. به بیان دیگر، زمانی که نویسنده یا مترجم متنی را می‌آفریند؛ آن متن ممکن است در بافت‌ها و نقش‌های متفاوت و در معانی گوناگونی به کار گرفته شود. ورمیر، در پاسخ به نقد یادشده، به این نکته اشاره می‌کند که هدف مترجم، آفرینش ترجمه‌ای است که در شرایط خاص زبان مقصد - که مد نظر اوست - به هدف تعیین شده دست یابد. بازخوانی‌های متفاوت متن ترجمه شده در شرایط گوناگون، به نظریه هدف‌مندی ترجمه خدشه‌ای وارد نمی‌کند (همان، ص 228).

تمرکز صرف بر متن مقصد

یکی از نقدهای دیگر وارد شده به نظریه هدف‌مندی ترجمه این است که در این نظریه، مترجم ملزم به پیروی کامل از اصول و ارزش‌های متن مقصد است. ورمیر این نقد را رد کرده و آن را نشانه کژفهمی منتقدان نظریه هدف‌مندی ترجمه دانسته است. به باور ورمیر، اسکوپوس بدان معناست که مترجم فرایند ترجمه را بر اساس اصل «محوریت متن مقصد» به پیش می‌برد. از همین روی، مترجم خود، تصمیم می‌گیرد که بهترین شیوه ممکن برای دستیابی به هدف ترجمه، کدام است (همان، ص 228).

سایر نقد های وارد شده به نظریه هدف‌مندی ترجمه

لئون، یکی از اعضای گروه تحقیقاتی دانشگاه پالماس، بر این باور است که نظریه هدف‌مندی ترجمه، معیار مناسبی برای ارزیابی روش ترجمه فراهم می‌کند. با وجود این، به باور وی، نظریه هدف‌مندی ترجمه معیار دیگری - جز ایجاد تأثیر مورد نظر - برای ارزیابی روش ترجمه به دست نمی‌دهد (لئون، 2008، ص 14).

مین سانوو، پژوهشگر دانشگاه ساربروکن، نیز معتقد است نظریه هدف‌مندی ترجمه نتوانسته کارآیی خود را در عمل به اثبات رساند:

پژوهشگران حامی مطالعات نقش‌گرای ترجمه بر این باورند که مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر ترجمه، هدف آن است. با وجود این، این پژوهشگران هنوز نتوانسته‌اند نشان دهند که اسکوپوس چگونه بر فرآیند ترجمه تأثیر می‌گذارد و تأثیر آن بر فرآورده ترجمه چیست. افزون بر این، آنان نتوانسته‌اند به این سؤال پاسخ گویند که فرآیند ترجمه دقیقاً بر اساس چه هدفی صورت می‌گیرد (2007، ص 1).

کریستینا شافنر، برخی از نقدهای وارد شده به نظریه هدف‌مندی را نتیجه کژفهمی منتقدان و بخش دیگر را نتیجه ابهام مفاهیم کلیدی «کارکرد» و «نقش» (در ادبیات کلامی نقش‌گرایان) می‌داند. به زعم شافنر، واژه «نقش» گاهی در معنای نقشِ متنِ مقصد در موقعیت ارتباطی فرهنگ مقصد، و گاهی به معنای نقش واژه یا عبارت در ساختار متن به کار رفته است (1385، ص 34). از نگاه شافنر، «نقدهای وارد شده بر نظریه هدف‌مندی، عمدتاً به تعریف ترجمه و یا رابطه متن مبدأ و متن مقصد مرتبط هستند. در این نظریه، مرز بین ترجمه و اقتباس مشخص نیست و متن اصلی که همواره معیار ارزشیابی ترجمه بوده است مورد توجه چندانی قرار نمی‌گیرد و از مقام بالای معیار بودن به مقام پایین منبع الهام بودن تنزل می‌یابد. بنابراین، باید گفت از آنجا که در نظریه اسکوپوس گرایش به زبان و فرهنگ مقصد بیشتر است و هدف ترجمه می‌تواند متفاوت از هدف متن اصلی باشد، به کارگیری آن در متون حساس مانند متون دینی مناسب نیست و مورد انتقاد می‌باشد» (شافنر، به نقل از منافی اناری، 1387، ص 66).

مدافعان نظریه هدف‌مندی ترجمه

به رغم انتقادات گسترده مطرح شده درباره‌ی نظریه هدف‌مندی ترجمه، شماری از اندیشمندان حوزه مطالعات ترجمه، دید مثبتی نسبت به این نظریه دارند. به باور هورنبی، یکی از دستاوردهای اصلی نظریه هدف‌مندی ترجمه، نسبی سازی متن اصلی و متن ترجمه شده است. بر اساس این نظریه، هیچ ترجمه-ای بهترین و کامل نیست و فرایند ترجمه به هدف ترجمه و شرایط اجتماعی وابسته است (اسنل هورنبی، 2006، ص 52). به باور ریس، از جمله شرایط حاکم بر فرایند ترجمه می‌توان به شرایط زبانی، شرایط فرهنگی و شرایط بازار ترجمه اشاره کرد (ونوتی، 2004، ص 221).

کریستین نورد، با دفاع از نظریه هدف‌مند ترجمه، کوشیده است تا ابهام‌های مطرح شده در ارتباط با این نظریه را بزداید:

مقصود از نظریه هدف‌مندی این نیست که مشتری به مترجم بگوید که چگونه کارش را انجام دهد. مشتری نمی‌تواند به مکانیک خود بگوید که چگونه ماشین او را تعمیر کند یا به وکیل خود بگوید که چگونه در دادگاه از او دفاع کند. مترجم از توانش حرفه‌ای خود برای گزینش بهترین روش‌ها و راهبردها بهره می‌گیرد. توانش حرفه‌ای مترجم، مبنای وفاداری وی به مشتری و اعتماد مشتری به وی در فرآیند میانجی‌گری فرهنگی است (2006، ص 29).

پیم نیز بر این باور است که «در نظریه هدف‌مندی ترجمه، مترجم در رویارویی با متن اصلی تنها نیست. او یکی از طرف‌های درگیر در یک کنش ارتباطی پیچیده است. در این کنش ارتباطی، خواسته‌های مشتریان مهم‌تر از متن اصلی است (پیم، 2010، ص 4). بسنت نیز، نظریه هدف‌مندی ترجمه را- در کنار نظریه نظام‌های چندگانه- یکی از تحولات عمده مطالعات ترجمه در دهه هشتاد می‌داند (2002، ص 2).

کاسکینن، نیز در رساله دکترای خود، «در فراسوی چندگانگی»، پس از واکاوی روند تحول نظریه-های ترجمه در چند دهه اخیر، به این نتیجه می‌رسد که پیدایش نظریه‌هایی چون نظریه هدف‌مندی، نویدبخش آغاز روندی جدید در مطالعات ترجمه است:

بسیاری از رویکردهای نظری جدید مطرح شده در مطالعات ترجمه، در دهه 1990 (مانند فمینیسم و متن‌خواری^۱) همچنان ناظر بر ترجمه ادبی هستند. با وجود این، پیدایش نظریه هدف‌مندی ترجمه که مبتنی بر متون غیرادبی است، می‌تواند روند کنونی را دگرگون کند (2000، ص 10).

نظریه نظام‌های اجتماعی^۲ لومان

نظریه نظام‌های اجتماعی نیکلاس لومان، جامعه‌شناس آلمانی، در سال 1975 ارائه شده است. ابادری نظریه نظام‌های اجتماعی لومان را یکی از کامل‌ترین و پیشرفته‌ترین نظریه‌های ارائه شده در عرصه جامعه‌شناسی می‌داند؛ چرا که از نگاه او «هیچ اثر دیگری آرای نظری هادی آن را چنین کامل از خلال نظام‌های متعدد جامعه مدرن که این نظریه آنها را شناسایی کرده، دنبال نکرده است. این نظریه به این سبب کامل‌ترین است که هیچ اثر دیگری میراث نظری خاص آن را برنگرفته و با چنان دقت و بداعتی بسط نداده است» (ابادری، 1379، ص 39). لومان در این نظریه به تحلیل نظام‌های اجتماعی و روابط میان شهروندان پرداخته است. بخشی از نظریه لومان نیز به تبیین کارکردهای اساسی نظام‌های اجتماعی اختصاص یافته است (ترنر، 1982، ص 60). در این بخش از این نوشتار، اصول نظریه نظام‌های اجتماعی لومان را بررسی می‌کنیم و مفاهیم اساسی آن را شرح می‌دهیم.

اصول نظریه نظام‌های اجتماعی لومان

نظریه نظام‌های اجتماعی لومان دارای چند محور اساسی به شرح زیر است:
الف) ارتباطات رویدادهایی گذرا هستند و از همین روی باید به یکدیگر متصل شوند. نظام ارتباطی برای وصل کردن ارتباطات گوناگون به یکدیگر، آنها را بررسی نموده و به طور گزینشی به کار می‌گیرد. از میان همه معانی احتمالی یک ارتباط، فقط تعدادی از این معانی برای ایجاد ارتباط مورد استفاده قرار می‌گیرد (هرمانز، 2005، ص 63)

1- Cannibalism

2- Social systems

دوم

ب) به باور لومان جامعه مدرن، مجموعه‌ای از خرده نظام های متفاوت است. هر یک از این خرده نظام ها کارکرد خاصی دارند. در روزگار گذشته ساخت اصلی سازمان اجتماعی بر تقطیع (مانند نظام‌های قبیله‌ای) و قشر بندی سلسه مراتبی (مانند جوامع فئودال) استوار بوده است. با وجود این، ویژگی اصلی ساخت جوامع صنعتی و پسا صنعتی این است که خرده نظام های تشکیل دهنده این جوامع هر یک کارکرد خاصی دارند (همان، ص 64).

ج) در جامعه مدرن، هر یک از خرده نظام ها مبتنی بر یک چارچوب مستحکم (یا به تعبیر لومان یک کد) هستند. این چارچوب ها سمت و سوی اصلی فعالیت های این خرده نظام ها را تعیین می کنند. به عنوان مثال، طرح واره ای که خرده نظام علم از آن تأثیر می پذیرد، میان مفاهیم درست و قابل قبول و مفاهیم نادرست و غیر قابل قبول تمایز قائل می شود. تمام فعالیت هایی که در جهان علم رخ می دهند در جهت دستیابی به گزاره های صحیح علمی درباره جهان، سازمان یافته اند (همان، ص 64).

مفاهیم کلیدی نظریه نظام های اجتماعی لومان

تمایز^۱

یکی از مفاهیم کلیدی نظریه نظام های اجتماعی لومان، تمایز است. خرده نظام های جهان مدرن، از طریق ایجاد تمایز، اطلاعات مورد نیاز خود را گردآوری و پردازش می کنند. هنگامی که یک نظام به خود از رهگذر تمایز اساسی اش می نگرد- یعنی هنگامی که به آن تمایز بنیادینی که موجب تمایز آن از دیگر خرده نظام های جهان مدرن می شود، باز می گردد- این امکان را می یابد تا خود پندارهایی از خود به دست دهد. تمرکز این خود پنداره‌ها بر کلیت نظام سبب می شود تا این خود پنداره‌ها به نظریه‌های انعکاسی تبدیل شوند (همان، ص 65).

خود ارجاعی^۲

از دیدگاه لومان نظام ارتباطی از طریق بازیابی و اصلاح مکرر و خودارجاعانه خود در طی یک بازه زمانی و، نیز، به خاطر آوردن و به فراموشی سپردن گزینشی، به ثباتی معین دست می یابد. ساختارها و

1- differentiation

2- Self-reference

شبکه‌هایی که در سایه این ثبات پدید می‌آیند، احتمال وقوع و احتمال پیش‌بینی برخی از ارتباطات خاص را افزایش می‌دهند (لومان، 1995، ص 458؛ هرمانز، 2007، ص 64).

دگرارجاعی^۱

مفهوم دگرارجاعی نیز مانند دو مفهومی که پیشتر از آنها سخن گفتیم - یعنی مفهوم تمایز و مفهوم خودارجاعی - در نظریه نظام‌های اجتماعی لومان نقشی کلیدی ایفا می‌کند. خرده‌نظام‌های جهان مدرن به یکدیگر وابسته‌اند. همان‌طور که بدن به ارتباط و ذهن نیازمند است و همان‌طور که ذهن به ارتباط و بدن نیازمند است، شکل‌گیری ارتباط نیز در گرو کارکرد مؤثر بدن و ذهن است خرده‌نظام‌های اجتماعی جوامع مدرن نیز با یکدیگر همکاری متقابل دارند (لومان، 2000، ص 128).

خودمداری^۲

یکی از مفاهیم کلیدی نظریه نظام‌های اجتماعی لومان، خودمداری است. به باور لومان خرده‌نظام‌های اصلی جهان مدرن - یعنی اقتصاد، سیاست، قانون و علم - شبکه‌هایی خودمدار و خود بسنده‌اند. این شبکه‌های خودمدار و خود بسنده، رویدادهای جهان پیرامون خود را بر اساس معیارها و زبان خود تفسیر می‌کنند. برای مثال، سیاست‌مداران بیانیه‌های اخلاقی کلیسا را بر اساس منافع و واژگان خاص خود تعبیر و تفسیر می‌کنند. فعالان بخش اقتصادی ارزش آثار هنری را بر اساس معیارهای رسانه‌های ارتباطی نمادین متداول در میان سوداگران تعیین می‌کنند.

پیوند ساختاری^۳ و بستار عملیاتی^۴

دانش واژه بستار عملیاتی؛ بر استقلال خرده‌نظام‌ها و دانش واژه پیوند ساختاری، بر تأثیر پذیری خرده‌نظام‌های متفاوت جهان مدرن از یکدیگر دلالت می‌کند. به سخن دیگر، پیوند ساختاری، استقلال یک خرده‌نظام را محدود می‌کند. دانش واژه «پیوند ساختاری» این معنا را می‌رساند که ساختارهای تولید شده توسط یک خرده‌نظام، گذشته از بر آورده ساختن نیازهای خود آن خرده‌نظام، نیازهای سایر خرده

1- heteronomy

2- Self-centeredness

3- structural coupling

4- Operational closure

نظام ها را نیز بر آورده می سازند. در نتیجه، خرده نظام های گوناگون می توانند با حفظ هویت و تمایز خود در کنار یکدیگر به حیات خویش ادامه دهند (کُچ، 2007، ص 47)

رسانه ارتباطی نمادین¹

خرده نظام های جهان مدرن، هر یک، رسانه ارتباطی نمادین خاص خود را دارند، و پیوسته یکدیگر را دستخوش تنش می کنند. رهبران کلیسا به خوبی به این امر واقفند که سخنان آنها به گوش سیاست مداران خواهد رسید. سیاست مداران نیز به خوبی به این امر واقفند که عاقلانه آن است که تحولات کلیسا را به دقت دنبال کنند. ارزش مادی آثار هنری، جهان هنر را تحت تأثیر قرار می دهد. واژه تنش در جملات پیش، با واژه های «محرک» و «استنباط» مترادف است. واژه «تنش» این معنا را می رساند که خرده نظام های جهان مدرن نسبت به آنچه در پیرامونشان رخ می دهد بی اعتنا نیستند (لومان، 2000، ص 128؛ کُچ، 2007، ص 148).

واکاوی نظام ترجمه

ترجمه در جایگاه یک نظام اجتماعی

در این بخش از این نوشتار، نخست، جایگاه ترجمه - به عنوان یک نظام اجتماعی - را بر مبنای مفاهیم کلیدی نظریه نظام های اجتماعی لومان بررسی می کنیم. آنگاه تلاش خواهیم کرد تا اعتبار و جایگاه نظریه هدف مندی ترجمه را بر اساس نظریه نظام های اجتماعی لومان بررسی نماییم.

نظام ترجمه، نظامی متمایز

نظام ترجمه، نظامی متمایز است. به باور هرمانز (2005، ص 66)، «یکپارچگی نظام ترجمه، یا به بیان دیگر احساس تمایزی که در نظام ترجمه شکل می گیرد، از کارکرد یا همان نقش خاصی که نظام ترجمه ایفا می کند، ناشی می شود. وظیفه نظام ترجمه گسترش گستره ارتباطی در فراسوی مرزهای

1- Currency

زبانی یک جامعه است. گذر از مرزها و موانع زبانی و گسترش گستره ارتباطی، از رهگذر برقراری ارتباطات جدید و انتقال بازنمودها به زبان‌های گوناگون امکان‌پذیر می‌شود».

با بررسی دیدگاه هرمانز، در می‌یابیم که تمایز و استقلال نظام ترجمه در گروهی نقشی است که این نظام ایفا می‌کند. نقش و کارکرد نظام ترجمه، برقراری ارتباط میان‌فرهنگی در فراسوی مرزهای زبانی است. این دیدگاه، با اهداف نظریه هدف‌مندی ترجمه، کاملاً سازگار است؛ چرا که در نظریه هدف‌مندی ترجمه، نیز، کنش ترجمه، مبتنی بر هدف فرآیند ترجمه است.

با استفاده از این افق فکری جدید، می‌توانیم به انتقادهای مخالفان نظریه هدف‌مندی ترجمه پاسخ گوئیم. اگر مترجمان، در جریان فرآیند ترجمه، تمامی توجه و تلاش خود را بر رمزگردانی متن اصلی معطوف کنند، موفق به برقراری ارتباط فرهنگی با خوانندگان زبان مقصد نخواهند شد. در صورت ناکامی مترجمان در برقراری ارتباط میان‌فرهنگی، نظام ترجمه قادر به ایفای نقش اصلی خود نخواهد بود. عدم موفقیت نظام ترجمه در ایفای نقش اصلی خود، جایگاه این نظام - به عنوان یک نظام مستقل - را زیر سؤال می‌برد. این استدلال برای منتقدان نظریه اسکوپوس - که طرفدار پابندی بی‌چون و چرای مترجم به عناصر زبانی متن مبدأ هستند - تا‌مل برانگیز است.

خودارجاعی نظام ترجمه

نظام ترجمه، نظامی خودارجاع است. به باور هرمانز، خودارجاعی نظام ترجمه بدان معناست که «نظام ترجمه در رویارویی با مسائل گوناگون - برای مثال مسئله بومی سازی تارنماهای جهانی¹ - چاره‌ای ندارد جز اینکه خود درباره این مسائل تصمیم‌گیری کند. به بیان دقیق‌تر، نظام ترجمه برای حل مسائل گوناگونی که فراروی این نظام قرار می‌گیرد، باید با توجه به منابع و شیوه‌هایی که در اختیار دارد، مناسب‌ترین شیوه ارتباطی را انتخاب کند. در صورتی که نظام ترجمه برای حل مسائل گوناگون خود نتواند راه حل مناسبی بیابد، دیگر نمی‌توان آن را یک نظام «خودارجاع» یا «خودزایا» و یا حتی یک نظام نامید» (هرمانز، 2005، ص 65).

1- Global websites

با بررسی دیدگاه هرمانز، در زمینه خودارجاعی نظام ترجمه، درمی‌یابیم که مترجمان در ایفای نقش خود از استقلال کامل برخوردارند. به بیان دیگر، بر اساس اصل خودارجاعی نظام ترجمه، مترجمان باید خود به طور مستقل درباره مسائل گوناگون مرتبط با فرآیند ترجمه تصمیم‌گیری کنند و از میان منابع و شیوه‌هایی که در اختیار دارند، بهترین و کارآمدترین شیوه را برگزینند.

این استدلال، پاسخی به آن دسته از منتقدان نظریه هدف‌مندی ترجمه است که نقش مترجمان را انفعالی و حاشیه‌ای قلمداد می‌کنند. مترجمان برای حل مسائل گوناگون ترجمه، از منابع و امکانات نظام ترجمه بهره می‌گیرند. خودارجاعی مترجمان ناشی از ماهیت خودارجاعی نظام ترجمه - به عنوان یک نظام اجتماعی مستقل و متمایز - است.

دگرارجاعی نظام ترجمه

یکی از ویژگی‌های دیگر نظام ترجمه دگرارجاع بودن این نظام است. به زعم هرمانز «بعد دگرارجاعانه نظام ترجمه، خرده نظام‌های گوناگون جامعه مدرن را قادر می‌سازد تا به فراخور نیازها و مقتضیات خود هم شیوه ترجمه برخی از آثار را تعیین کنند و هم آثار ترجمه شده مورد نیاز خود را بر اساس معیارها و ضوابط مد نظر خود جرح و تعدیل کنند. بُعد خود ارجاعانه نظام ترجمه، موجب می‌شود تا آثار ترجمه شده در کسوت یک مدرک دانشگاهی، یا یک رمان تاریخی، یا ترجمه یک گفت و گو و یا یک وبسایت بومی شده به حیات خود ادامه دهد» (همان، ص 67).

با بررسی دیدگاه هرمانز، در زمینه دگرارجاعی نظام ترجمه، درمی‌یابیم که وظیفه مترجمان، همسازی و همراهی با شرایط حاکم بر فرهنگ مقصد و برآورده ساختن انتظارات و نیازهای مخاطبان این فرهنگ است. همان‌طور که پیش از این نیز اشاره شد، مترجمان، ضمن داشتن استقلال کامل، آثار خارجی و شیوه ترجمه این آثار را بر اساس نیازهای فرهنگ مقصد انتخاب می‌کنند.

این استدلال، پاسخی به آن دسته از منتقدان نظریه هدف‌مندی ترجمه است که ترجمه را ابزاری برای برآورده کردن نیازها و انتظارات فرهنگ مقصد می‌انگارند. بر اساس اصل دگرارجاعی نظریه نظام‌های اجتماعی، نظام ترجمه - مانند هر نظام اجتماعی دیگری - نیازمند برقراری ارتباط با سایر نظام‌ها و سازگار شدن با نیازهای آنهاست. بنابراین، دگرارجاعی نظام ترجمه هیچ منافاتی با استقلال این نظام

ندارد. اگر نظام ترجمه دگرارجاع نباشد (یا نسبت به نیازهای سایر نظام‌های اجتماعی بی تفاوت باشد)، موجودیت آن به عنوان یک نظام اجتماعی مستقل به خطر می‌افتد.

پیوند ساختاری و بستار عملیاتی نظام ترجمه

نظام ترجمه - مانند هر نظام اجتماعی دیگری - دارای پیوند ساختاری و بستار عملیاتی است. بستار عملیاتی بدان معناست که «نظام ترجمه از اجتماع ارتباطات هم‌سنخ شکل می‌گیرد. در آن هنگام که این گپ و گفتگوی خودمانی سرعت و شدت بگیرد، و در آن هنگام که نظام ترجمه خود را از محیط و خرده‌نظام‌های گوناگون جامعه مدرن متمایز کند، برنامه‌هایی که جزئیات نظام ترجمه را تشریح می‌کنند، ساختارها و محور اصلی این نظام را شکل می‌دهند و به مرور زمان، موجب تکامل و تحول نظام ترجمه می‌شوند» (هرمانز، 2007، ص 68).

از سوی دیگر، نظام ترجمه با سایر خرده‌نظام‌های جامعه مدرن پیوند ساختاری دارد. در روند تکامل و تحول نظام ترجمه، پیوندهای ساختاری، نظام ترجمه را قادر می‌سازند تا با محیط ارتباط برقرار کند و آمادگی لازم برای جذب تنش‌های موجود در محیط را در خود ایجاد کند. برای مثال، نظام ترجمه ممکن است احساس کند که آثار ترجمه شده، علی‌القاعده، باید جایی در میان گونه‌های متنی رایج در جامعه برای خود دست و پا کنند. همین امر نظام ترجمه را بر آن خواهد داشت تا با ایجاد شیوه‌های مناسب بازنمایی، از همسازی و همخوانی آثار ترجمه شده با گونه‌های متنی رایج در جامعه، اطمینان خاطر حاصل کند.

با بررسی دیدگاه هرمانز، درباره دو مفهوم پیوند ساختاری و بستار عملیاتی، در می‌یابیم که نظام ترجمه - مانند هر نظام اجتماعی دیگری - دارای یک ویژگی دویعدی است. بعد نخست، بستار عملیاتی نظام ترجمه است که بر ساختارها و محورهای اصلی نظام ترجمه متمرکز است. بستار عملیاتی نظام ترجمه نیز ضامن استقلال این نظام، تمایز آن از سایر نظام‌های اجتماعی و خودارجاعی آن (خودکفایی نظام ترجمه در گزینش روش‌ها و ابزارها) است. بعد دوم، یعنی پیوند ساختاری، معطوف به ارتباط نظام ترجمه با سایر نظام‌های اجتماعی است. پیوند ساختاری نظام ترجمه با سایر خرده‌نظام‌ها، ضامن پویایی، دگرارجاعی و سازگاری نظام ترجمه با سایر نظام‌های اجتماعی است.

این استدلال، پاسخی به آن دسته از منتقدان نظریه هدف‌مندی ترجمه است که مرز میان استقلال ترجمه و وابستگی آن به سایر نظام‌های اجتماعی را مبهم قلمداد کرده‌اند. وظیفه نظام ترجمه - مانند هر نظام اجتماعی دیگری - برقراری تعادل میان پیوند ساختاری و بستار عملیاتی یا خودارجاعی و دگرارجاعی و یا به بیان ساده‌تر، استقلال و وابستگی است. هویت نظام ترجمه و بقای آن در گروی برقراری این تعادل است.

رسانه ارتباطی نمادین نظام ترجمه

یکی از مفاهیم کلیدی نظریه نظام‌های اجتماعی لومان، مفهوم «رسانه ارتباطی نمادین» است. به باور هرمانز، کد خاص مورد استفاده یک نظام از کارکرد و نقش خاص آن نظام نشأت می‌گیرد. رسانه ارتباطی نمادین نظام ترجمه، مفهوم بازنمایی در معنای دوگانه آن، یعنی بازنمایی به مثابه وکالت و بازنمایی به مثابه تشابه است. به باور هرمانز، مفهوم بازنمایی موجب سامان یافتن نظام ترجمه و تمایز این نظام از سایر نظام‌های جامعه مدرن می‌شود.

با بررسی دیدگاه هرمانز - در باره رسانه ارتباطی نمادین نظام ترجمه - در می‌یابیم که رسانه ارتباطی نمادین ترجمه، بازنمایی به مثابه تشابه است. به بیان ساده‌تر، متن ترجمه شده هرگز با متن اصلی برابر نیست. ترجمه، نوآفرینی متن اصلی در زبان مقصد است. متن ترجمه شده، نیز، صرفاً بازنمودی از متن اصلی است. این نگرش با اصول نظریه هدف‌مندی ترجمه همخوانی دارد.

این دیدگاه، پاسخی به انتقادهای آن دسته از مخالفان نظریه هدف‌مندی ترجمه است که وظیفه نخست مترجم را پایبندی به عناصر زبانی متن اصلی می‌دانند. نظام ترجمه - مانند هر نظام اجتماعی دیگری - نیازمند یک رسانه ارتباطی نمادین مخصوص به خود است. رسانه ارتباطی نظام ترجمه، بازنمایی متن اصلی (به مثابه تشابه) است. اگر نظام ترجمه فاقد رسانه نمادین یادشده باشد، موجودیت آن به عنوان یک نظام اجتماعی به خطر می‌افتد. از همین روی، رسالت نخست نظام ترجمه، نه وکالت متن اصلی، بلکه بازنمایی آن است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این نوشتار، اصول نظریه هدف‌مندی ترجمه را از دیدگاه لومان بررسی کردیم. به باور لومان جامعه مدرن مجموعه‌ای از خرده نظام‌های متفاوت است. هر یک از این خرده نظام‌ها کارکرد خاصی دارند. در جامعه مدرن هر یک از خرده نظام‌ها مبتنی بر یک چارچوب مستحکم (طرح‌واره یا کد) هستند. این چارچوب، سمت و سوی اصلی فعالیت‌های این خرده نظام‌ها را تعیین می‌کند. از جمله مفاهیم کلیدی نظریه نظام‌های اجتماعی لومان می‌توان به تمایز، خودارجاعی، دگرارجاعی، بستار عملیاتی، پیوند ساختاری و رسانه ارتباطی نمادین اشاره کرد. تمایز خرده نظام‌ها، بر تفکیک‌پذیری یک خرده نظام از سایر خرده نظام‌ها دلالت می‌کند. مفهوم خودارجاعی به معنای خودکفایی نظام اجتماعی، در گزینش اصول و روش‌هاست. مفهوم دگرارجاعی نشان‌دهنده توجه خرده نظام‌ها به نیازهای گوناگون سایر نظام‌های اجتماعی و تلاش برای برآورده ساختن این نیازهاست. بستار عملیاتی، بر استقلال خرده نظام‌ها و پیوند ساختاری، بر تأثیرپذیری خرده نظام‌ها از تفاوت جهان مدرن از یکدیگر دلالت می‌کند. رسانه ارتباطی نمادین یک نظام نیز، از کارکرد و نقش خاص آن نظام نشأت می‌گیرد.

نتایج به دست آمده از بررسی تطبیقی اصول نظریه هدف‌مندی ترجمه و نظریه نظام‌های اجتماعی لومان حاکی از آن است که:

الف) نظام ترجمه نظامی متمایز است. تمایز و استقلال نظام ترجمه در گروهی نقشی است که این نظام ایفا می‌کند. نقش و کارکرد نظام ترجمه، برقراری ارتباط میان فرهنگی در فراسوی مرزهای زبانی است. این دیدگاه، با اهداف نظریه هدف‌مندی ترجمه، کاملاً همخوانی دارد. در نظریه هدف‌مندی ترجمه، نیز، کنش ترجمه مبتنی بر هدف فرآیند ترجمه است.

ب) نظام ترجمه، نظامی خودارجاع است. خودارجاعی نظام ترجمه بدان معناست که نظام ترجمه در رویارویی با مسائل گوناگون چاره‌ای ندارد جز اینکه خود درباره این مسائل تصمیم‌گیری کند. به بیان دقیق‌تر، نظام ترجمه برای حل مسائل گوناگونی که فراروی این نظام قرار می‌گیرد، باید با توجه به منابع و شیوه‌هایی که در اختیار دارد، مناسب‌ترین شیوه ارتباطی را انتخاب کند. در صورتی که نظام ترجمه

دوم

برای حل مسائل گوناگون خود نتواند راه حل مناسبی بیابد، دیگر نمی‌توان آن را یک نظام خودارجاع و یا حتی یک نظام نامید. این دیدگاه، با اهداف نظریه هدف‌مندی ترجمه، کاملاً سازگار است. در نظریه هدف‌مندی ترجمه، نیز، بر استقلال مترجمان در یافتن مناسب‌ترین شیوه ارتباطی تأکید شده است.

(ج) ویژگی دیگر نظام ترجمه، دگرارجاعی است. بعد دگرارجاعانه نظام ترجمه، خرده‌نظام‌های گوناگون جامعه مدرن را قادر می‌سازد تا به فراخور نیازها و مقتضیات خود هم شیوه ترجمه برخی از آثار را تعیین کنند و هم آثار ترجمه شده مورد نیاز خود را بر اساس معیارها و ضوابط مد نظر خود جرح و تعدیل کنند. این دیدگاه، با اهداف نظریه هدف‌مندی ترجمه، کاملاً سازگار است؛ چرا که در نظریه هدف‌مندی ترجمه، نیز، مترجم به نیازها و خواسته‌ها و انتظارات مخاطبان فرهنگ مقصد توجه خاصی دارد.

(د) نظام ترجمه - مانند هر نظام اجتماعی دیگری - دارای یک ویژگی دوبعدی است: بعد نخست، بستار عملیاتی نظام ترجمه است که بر ساختار و محورهای اصلی نظام ترجمه متمرکز است. بستار عملیاتی نظام ترجمه ضامن استقلال نظام ترجمه، تمایز آن از سایر نظام‌های اجتماعی و خودارجاعی آن (خودکفایی نظام ترجمه در گزینش روش‌ها و ابزارها) است. بعد دوم، یعنی پیوند ساختاری، معطوف به ارتباط نظام ترجمه با سایر نظام‌های اجتماعی است. پیوند ساختاری نظام ترجمه با سایر خرده‌نظام‌ها، ضامن پویایی، دگرارجاعی و سازگاری نظام ترجمه با سایر نظام‌هاست. این دیدگاه، با اهداف نظریه هدف‌مندی ترجمه، کاملاً همخوانی دارد. در نظریه هدف‌مندی، نیز، بر ایجاد تعادل میان استقلال مترجم و تعهد وی به برآورده ساختن نیازهای فرهنگ زبان مقصد تأکید شده است.

(ذ) یکی از مفاهیم کلیدی نظریه نظام‌های اجتماعی لومان، مفهوم «رسانه ارتباطی نمادین» است. رسانه ارتباطی نمادین ترجمه، بازنمایی به مثابه تشابه است. به بیان ساده‌تر، متن ترجمه شده هرگز با متن اصلی برابر نیست. ترجمه، نوآفرینی متن اصلی در زبان و فرهنگ مقصد است. متن ترجمه شده، نیز، صرفاً بازنمودی از متن اصلی است. این نگرش با اصول نظریه هدف‌مندی ترجمه همخوانی دارد.

جایگاه نظام ترجمه و نقش مترجمان

با بهره‌گیری از افق فکری جدیدی که نظریه نظام‌های چندگانه فراروی ما می‌گشاید، می‌توانیم به انتقادهای مخالفان نظریه هدف‌مندی ترجمه پاسخ گوئیم و نقش و جایگاه حقیقی نظام ترجمه را بهتر درک کنیم. به باور منتقدان نظریه هدف‌مندی ترجمه، این نظریه به عناصر زبانی متن مبدأ وفادار نیست، جایگاه مترجمان را جایگاهی حاشیه‌ای قلمداد می‌کند، ترجمه را در _ (خدمت) اختیار اهداف فرهنگ مقصد می‌بیند، مرز میان استقلال ترجمه و ارتباطات اجتماعی آن را دقیقاً مشخص نمی‌کند و به بازآفرینی متن مبدأ اهمیت نمی‌دهد.

انتقاد نخست این است که نظریه هدف‌مندی ترجمه به عناصر زبانی متن مبدأ وفادار نیست. این نقد را می‌توان چنین پاسخ گفت که اگر مترجمان، در جریان فرآیند ترجمه، تمامی تلاش خود را بر رمزگردانی متن اصلی معطوف کنند، موفق به برقراری ارتباط فرهنگی با خوانندگان زبان مقصد نخواهند شد. در صورت ناکامی مترجمان در برقراری ارتباط میان فرهنگی، نظام ترجمه قادر به ایفای نقش اصلی خود نخواهد بود. عدم موفقیت نظام ترجمه در ایفای نقش اصلی خود، جایگاه این نظام را - به عنوان یک نظام مستقل - زیر سؤال می‌برد. این استدلال برای منتقدان نظریه اسکوپوس - که طرفدار پایبندی بی‌چون و چرای مترجم به عناصر زبانی متن مبدأ هستند - تأمل برانگیز است.

انتقاد دوم این است که نظریه هدف‌مندی ترجمه، جایگاه مترجمان را جایگاهی حاشیه‌ای قلمداد می‌کند. این نقد را می‌توان چنین پاسخ گفت که مترجمان برای حل مسائل گوناگون ترجمه، از منابع و امکانات نظام ترجمه بهره می‌گیرند. خودارجاعی مترجمان از ماهیت خودارجاع نظام ترجمه - به عنوان یک نظام اجتماعی مستقل و متمایز - ناشی می‌شود.

انتقاد سوم این است که نظریه هدف‌مندی ترجمه در خدمت اهداف فرهنگ مقصد است. این نقد را می‌توان این گونه پاسخ داد: بر اساس اصل دگرارجاعی نظریه نظام‌های اجتماعی، نظام ترجمه - مانند هر نظام اجتماعی دیگری - نیازمند برقراری ارتباط با سایر نظام‌ها و سازگار شدن با نیازهای آنهاست. بنابراین، دگرارجاعی نظام ترجمه با استقلال آن در تضاد نیست. اگر نظام ترجمه دگرارجاع نباشد (یعنی نسبت به نیازهای سایر نظام‌های اجتماعی بی‌تفاوت باشد)، موجودیت آن به عنوان یک نظام اجتماعی به خطر می‌افتد.

انتقاد چهارم این است که نظریه هدف‌مندی ترجمه، مرز میان استقلال ترجمه و ارتباطات اجتماعی آن را دقیقاً مشخص نمی‌کند. در پاسخ به این نقد می‌توان گفت که وظیفه نظام ترجمه - مانند هر نظام اجتماعی دیگر - برقراری تعادل میان پیوند ساختاری و بستار عملیاتی یا خودارجاعی و دگرارجاعی و یا به زبان ساده‌تر استقلال و وابستگی است. هویت نظام ترجمه و بقای آن در گروی برقراری این تعادل است. این استدلال، پاسخی است به آن دسته منتقدان نظریه هدف‌مندی ترجمه که مرز میان استقلال ترجمه و وابستگی آن به سایر نظام‌های اجتماعی را مبهم قلمداد کرده‌اند.

انتقاد پنجم این است که نظریه هدف‌مندی ترجمه به بازآفرینی متن مبدأ بی‌اعتناست. نظام ترجمه - مانند هر نظام اجتماعی دیگری - نیازمند یک رسانه ارتباطی نمادین است. رسانه ارتباطی نظام ترجمه، بازنمایی متن اصلی (به مثابه تشابه) و برقراری ارتباط میان فرهنگ‌های گوناگون است. اگر نظام ترجمه فاقد رسانه نمادین یادشده باشد، موجودیت آن به عنوان یک نظام اجتماعی به خطر می‌افتد. از همین روی، رسالت نخست نظام ترجمه، نه وکالت متن اصلی، بلکه بازنمایی آن است. این دیدگاه، پاسخی به انتقادهای آن دسته از مخالفان نظریه هدف‌مندی ترجمه است که وظیفه نخست مترجم را پایبندی مطلق به عناصر زبانی متن اصلی می‌دانند.

همان‌طور که در این نوشتار نشان دادیم، با بهره‌گیری از چشم انداز جامعه‌شناختی ارائه شده در نظریه نظام‌های اجتماعی نه تنها می‌توانیم به انتقادهای مخالفان نظریه هدف‌مندی ترجمه پاسخ دهیم، بلکه این نظریه ما را قادر می‌سازد تا نقش و جایگاه حقیقی نظام ترجمه را بهتر درک کنیم. بر اساس این نگرش جدید، پایبندی مترجم به نیازها و انتظارات جامعه مقصد به معنای حاشیه‌ای بودن جایگاه مترجمان نیست، بلکه به نقش خرده نظام ترجمه و ارتباط آن با سایر خرده نظام‌های اجتماعی مرتبط است. فلسفه وجودی ترجمه - به عنوان یک نظام اجتماعی - در گروی مرتبط ساختن فرهنگ‌ها و زبان‌های گوناگون به یکدیگر است. پر واضح است که نظام ترجمه برای رسیدن به این هدف می‌تواند از تمام گزینه‌های ممکن بهره گیرد. رکن اساسی نظریه هدف‌مندی ترجمه نیز همین آزادی، یعنی آزادی نظام ترجمه در گزینش روش‌ها و ابزارهاست.

کتابنامه

- شافرنر، کریستینا. (1385). «ارزیابی کیفیت ترجمه: از ترجمه خوب به ترجمه متناسب نقش گرا». ترجمه بهروز کروی. گاهنامه علمی، فرهنگی، خبری. شماره 2.
- منافی‌اناری، سالار. (1387). «کرسی نظریه پردازی: جدایی ناپذیر بودن ترجمه از زندگی روزانه انسان». دبیرخانه هیئت حمایت از کرسی‌های نظریه پردازی، نقد و مناظره. صص 66-64.
- هریسون، پل. (1998). «نیکلاس لومان و نظریه نظام‌های اجتماعی». ترجمه یوسف اباذری. فصلنامه ارغنون. شماره 17.
- Armstrong, N. (2005). *Translation, Linguistics and Culture*. Toronto: Multilingual Matters.
- Baker, M. , & Saldanha, G. (2009). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. USA and Canada: Routledge.
- Bassnett, S. (2002). *Translation Studies*. USA and Canada: Routledge.
- Bielsa, E. , & Basnet, S. (2009). *Translation in Global News*. USA and Canada: Routledge.
- De Leon, C. M. (2008). *Skopos and Beyond: A Critical Study of Functionalism*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Hermans, T. (2007). Translation, irritation and resonance. In *Constructing Sociology of Translation*, Wolf, M. , & Fukari, A. (eds.). Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Holz-Mänttäri, J. (1984). *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Hung, E. (2005). *Translation and Cultural Change*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Koch , A. (2007). *Poststructuralism and the politics of method*. UK: Rowman & Littlefield Publishing Group.
- Jing, M. , & Su-Zhen, R. (2008). *Skopos Theory and Translating Strategies of Cultural Elements in Tourism Texts*. Sino-US English Teaching, 5(9), 34-37.
- Koskinan, K. (2000). *Beyond Ambivalence: A Thesis Submitted to University of Tampere*.
- Kuhiwszak, P. , & Littaw, K. (2007). *A Companion to Translation Studies (Topics in Translation)*. Toronto: Multilingual Matters,.
- Lambert, K. (2006). *Functional Approaches to Culture and Translation*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.

- Luhmann, N. (1995). *Social Systems*. Trans. John Bednarz. Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, N. (2000). *Art as a Social System*. Trans. Eva Knodt. Stanford: Stanford University Press.
- Munday, J. (2001). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. USA and Canada: Routledge.
- Munday, J. (2009). *Routledge Companion to Translation Studies*. London & New York: Taylor & Francis Routledge.
- Nord, C. (1988). *Textanalyse und Übersetzung. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Heidelberg: Groos.
- Nord, C. (2006). Loyalty and Fidelity in Specialized Translation, *Translation and Localization Journal*, 4, 29-41.
- _____. (2005). Making Otherness Accessible: Functionality and Skopos in the Translation of New Testament Text, *Meta*, 50, 868-880.
- Prunc, E. (2007). Priests, princes and pariahs: Constructing the professional field of translation. In *Constructing Sociology of Translation*, Wolf, M. , & Fukari, A. (eds.). Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Pym, A. (2007). Philosophy and Translation. In *A Companion to Translation Studies (Topics in Translation)*, Kuhlswzak, P. , & Littaw, K. (eds.). Toronto: Multilingual Matters.
- _____. A. (2010). *Translation Theory Today and Tomorrow Responses to Equivalence*, in, Lew N. Zybatow (ed.) *Translationswissenschaft - Stand und Perspektiven*, Frankfurt aM: Peter Lang.
- Snell- Hornby, M. (2006), *The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints?* .Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Sunwoo, M. (2007). *Operationalizing the Translation Purpose (skopos)*, LSP Translation Scenarios, MuTra proceedings.
- Venuti, L. (2004). *The Translation Studies Reader*. USA and Canada: Routledge.
- Wolf, M. , & Fukari, A. (2007). *Constructing Sociology of Translation*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.